

سەرەتا

۱- هەندیک جار چەند رووداویکی گرنگی میژوویی، چەند ئەنجامیکیان لیدەکەوتتەو، کە بەهیچ جوریک بەشیک نەبوون لە ئامانج و نیازی ئەو هەلمەت و هێرشانە کە هۆکاری بەرپابوونی رووداوەکان بوون، بەلام بەدریژایی رۆژگار و لەگەڵ پەرەسەندنی هەلومەرج و پەوشی ناوچە ی رووداوەکە ئەو ئەنجامانە دەبنە بنەمای کولتور و شارستانیەتیک سنووری پیتیچوون و چاوەروانکراوەکە دەبەزێن و خۆیان بەگەورەیی و کاریگەری دەمێننەو، کەچی رووداوە سەرەکییە کە خۆی تارادەیک لەخانە ی لەبیرچوونەو دەتۆمار دەکەیت.

هێرشە سەرکەوتووەکانی ئەسکەندەری مەکدۆنی بۆ سەر ئییران بە تاییبەتی و تیکرای رۆژھەلاتی کۆن بەگشتی، نمونەیکە راستی ئەم بۆچوونە پشت راست دەکاتەو. بلاو بوونەو ی ئایینی مەسیحی، لەلایەکی ترەو دیار دە ی داھێنەری شارستانیەتی سەدەکانی ناوہ راست لە بەغدا و دەورووبەری: هزر و فەلسەفە ی یۆنان بە هۆی هێرشەکانەو بەرپیکویتی تیکەلی ئایین و داستان و دەرویشی رۆژھەلات بوو.

بەپیتی سەرچاوەکان ئەسکەندەری مەکدۆنی کە لەسەرچاوە فارسییەکاندا بەزولقەرنەین و لەسەرچاوە ئەورووپاییەکاندا بە ئەسکەندەری مەزن ناودەبرێ، لەلای ئەرستۆتالس فەلسەفە ی خۆتندوو، بە دە سال (لەنێوان سالی ۳۳۴ - ۳۲۴ پیش زایین) ئاسیای بچوووک و سوریا و ولاتی فارس (ئیران) و بابل و سەمەرقەند و بوخاراو (Baktrien) پینجاب و دۆلی نیل (میسری) داگیرکردوو. مەملەکەتی ئیران کە ئەوسا گەورەترین

فەلسەفە ی یە کەرنگی ریبازی ئەفلاتوونیزمی نوی (فیلۆن و ئەفلۆتین)

د. حمید عزیز
(زانکۆی سەلاحەدین - کۆلیژی ناداب)

قەرپال بووه له سێ بهرهنگاربوونه و ههتا له ناوچوووه.

لهو شوتنهانی گرتوونی شار و پۆستی یۆنانی زمان و کولتووری دامهزراندوووه. زانست و ئەفسانهکانی بابل، ئایینی دوو پهنگی زهردهشتی، ئایینه جۆراوجۆرهکانی هیندستان و دهرویشی و ئەفسانه و داستانهکان تیگهڵ به فەلسەفەی یۆنانی بوون، تهنانهت وهک لۆرد رهسل و توویهتی، بابل بهتایبهتی و دۆلی نیوان ههردوو رووباری دیجله و فورات (میسۆپۆتامیا) تاوهکو هاتنی ئیسلام دهستبهرداری کولتوور و زمانی یۆنانی نهبوون (۱). جگه له مانه چهن دین قوتابخانهی تری فەلسەفه و لاهوت له ئەسکهندهرییه و رها و نوسهیین و جوندیساپوور پهیدا بوون و په رهبان سهندوووه. ئەم کرانهوهیهی دهروازی رۆژههلات له بهردهم، کولتوور و فەلسەفەی یۆنانی (رۆژههلات) ئەو قۆناغی دروست کرد که به قۆناغی هیلنستی ناودهبرئ: لهم قۆناغدا رهسه نیتی فەلسەفەی یۆنان له دهست دراوه، گهلی یۆنان ده رگای جیهانیکی تری له بهردهمدا کرایهوه که پیشتر ئەوهندهیان له بارهیهوه نه ده زانی. جیهانی دهرویشی و داستان و ئەفسانه و ئایین. لهم که شوهه وایه دا فەلسەفه، به هۆی رۆژههلات و کولتووره که یهوه، بوون به جۆریک له ئایین (۲) و پروا. دواي مردنی ئەسکهندهر (سالی ۳۲۳ پيش زاین) مەملەکه ته که ی پارچه پارچه کرا. ولاتانی دهرووبهری ده ربای سپی ناوه راست کولتووری یۆنانیان تیدا بلا بووه تهوه، به لام یۆنان هه ر خۆی به پۆست و مه لبه نده ناوه ندی سه ره کی فەلسەفه ماوه ته وه. شان به شانی ئەم مه لبه نده ئەسکه نده ریه ی ولاتی قیبتیه کان که دواي به عه رب کردنی، ناوی میسری لئ نرا، مه لبه ندیک بووه له و مه لبه نده انی کولتوور و سیاسه ت و هونه ر و ئایین و زانست و فەلسەفه که شانی له شانی یۆنان داوه.

۲- دیارده که ی تری هیرشه کانی ئەسکه نده ر بۆ سه ر ناوچه که بلا بوونه وه ی ئایینی عیسا یی (مه سیحی) بوو. به پیتی سه رچاوه میژوویه کانی فەلسەفه ی دواي قۆناغی یۆنان جهنگ و هیرشه کاولکاره خوتنرێژییه کانی ئەسکه نده ر ناوچه که ی به ته واوه تی کاول کردوووه. هه رچی پۆست و مه لبه نده و ناوه ندی به رگری کردن و هیزی چه کدار بووه له ناوچوووه. دواي مردنی له ناکاوی ئەسکه نده ر خۆی ناوچه که پارچه پارچه بووه و

ده سه لاتیکي سه رتا پاگیری جارانی تیدا نه ماوه. ئایینی جووله که له بهر ئەوه ی ئایینی گهل و تا قمیکی هه لبرێردراوه و ئەوی عیبرانی نه بی له و ئایینه دا په سند ناکری و وه رناگیری، ئەم دوو خاله ده رفه تی بۆ مه سیحیه کان ره خساندوووه له ناوچه که دا بلا بوینه وه و دیر و کلێسه و قوتابخانه ی فره رهنگ و زه به نده بکه نه وه. ئەگه ر ئەسکه نده ر ناوچه که ی به و جۆره ته خت نه کردبایه، مه سیحیه کان نه یانده توانی وا به ئاسانی ئەو کاته و له و ناوچه یه بلا بوینه وه. له و مه لبه نده و قوتابخانه ی مه سیحیه کان، به تایبه تی له ئەو پۆست و قوتابخانه و مه لبه نده انی مه سیحیه نه ستوورییه کان کردبوویه وه خۆری ئەو بزاقه که به بزوتنه وه ی وه رگێرانی که له پووری یۆنان ناوبراوه، به ده رکه و تووه و جیهانی سه رده می عه باسییه کانی رووناک کردوووه ته وه و ئەو جیهان و شارستانیته ی به زمانی عه ره بی بۆ عه ره به کان بنیاد ناوه که به سه ده ی زێرینی ناوه به ن، ئەگه رچی له زمانه که به ولاره هه یج شتیکی تیدا نه بووه تایبه ته ندی عه ره بی ساغ بکاته وه، زمانی عه ره به ییش وه ک زمانی لاتینی ئەوروپا، زمانی ئایینی میلله تانی رۆژهه لاتی ناوه راست بووه، مه لبه نده کانی خوتن دیش مزگه وت و جوگره و خانه قاکان بوون، له نیتو ئەو مه لبه نده انه شدا زمانی عه ره بی خوتراوه بۆ تیگه یشتنی قورئان و حه دیس. جگه له وه ی زمانی عه ره بی ئایین بووه، زمانی تیگه یشتن و پتوه ندی ئەو که مه خوتنده وار و مه لا و روونا کبیرانه ی ئەو نه ته وه جیاوازانه بوون که به هۆی ئایینه وه ده ستبه راری کولتووری نه ته وه یی خویان بوون و زمانی عه ره بی بووه به و زمانه ی به ره مه کانیا ن پت نووسیوه. که چی ئەمپۆ هه موو ئەو بیرمه نده انه و به ره مه کانیا ن به نا هه ق به عه ره ب و عه ره بی داده نرێن. هه لومه رچی ئەوسا و گه رموگوری بلا بوونه وه ی ئایینه که، سه رینه وه ی کولتووری ئەو میلله تانه ی که کراون به موسلمان، نه خوتنده واری زۆریه ی هه ره زۆری رۆله کانی گه له کانیا ن، ئەو ئاسانکارییه انی کاربه ده ستانی سیاسی هیزی حوکمرانه کان که بۆ ئەم مه لا خوتنده واران ه بان دا بین کردوووه، ئەوه نده ی تر زمانی زگماکی خویانی له بهیر بردوو نه وه و هانی داون به زمانی عه ره بی بنوسن. ئەگینا بۆ ده بی فارابییه کی شیعه ی تازه ری و بوعلی سینای بوخاری و غه زالی ئەفغانی و رازی ئیرانی مه لای

شاره زووری کورد که به (ئیب سەلاحی! شارەزووری) ناسراوه و کندی بن جوو، ئیب خەلدوونی ئەمازیعی (بەرەبر) بخرتە نیو خانەیی ئەو کولتووری سەر دەمی عەبباسی که بەناھەق بە کولتووری عەرەب ناو دەبری؟! ناوانی کولتوور و شارستانیەتی سەدەیی زێڕینی سەر دەمی عەبباسی بە شارستانیەت و کولتووری عەرەب، ناھەقییە که لە دەروو رۆل و بەشداری کردنی بیرمەندانی ئەو نەتەوانە دەکری که بوون بە موسلمان و بە عەرەبی، که زمانی لاتینی رۆژھەلات بوو، نووسیویانە. راستە بزاقی وەرگیتران لە زمانی یونانی و فارسی و هیندی و سربانییە و لە سەرەتادا لە لایەن ھاروونە رەشید و دوای ئەم لە لایەن مەئموونە و ھان دراو و یارمەتی پیتووستیان بۆ دابین کراو، بەلام ئەم بزاقە بە دەگمەن نەبێ عەرەبێکی تیدا نەبوو!

ناکری ئەو راستییەش فەرامۆش بکریت که ئەو کولتووری ئەو سەر دەمی عەبباسی که بە زمانی عەرەبی تۆمار کراو ھەر لە بابەتی ھونەر و تەواوەتە و دەب و فەلسەفە و زانست و سیاسەت لە زمانەکان بە و لایە، ھێچ تاییە ئەندییەکی ئەوتۆی تیدا بەدی ناکری که کارەکتەری نەتەو و ژینگە و دەورووبەری عەرەبی پشت راست بکاتەو. بە باوەری من ئەگەر مەرۆف لە روانگەییکی زانستییانە و ئەو بەرھەمانە ھەلبەسەنگین، بە دەگمەنیش لایەن و ناوەرۆکیکی نەتەویی عەرەبییان تیدا بەدی ناکات. بەشداریووانی بنیادانی ئەم کولتوورە لە نەتەو و زمانی جیاو و ھاتوون و خامەکانیان بە عەرەبی خستووەتە کار، بۆیە ئەم کولتوورە دەکری پتر بە کولتووری کۆسمۆپۆلیتی Kosmo Politism ناوبریت.

۳- راستییەک ھەیە و ھێچ ئەگەر و گومانێک ھەلناگری، بزاقی نەتەویی توند و تۆل بە چینیکی کۆمەلایەتیییە و ھەر گرتدراو. لە سەر دەمی عەبباسییەکانیشدا ئەو چینی خەتو خالی نەداو و لەدواییشدا نەھیشتر خەتو خالی بدات. فەتواکانی ئیب تەییە و ئیب سەلاحی شارەزووری و ھەلوێستی موخافەزەکاری سەلەفی ئەبوو حامیدی غەزالی ئەم بەرەست کردنە دەرکەوتنی ئەو چینیان بەرجەستە کردووە.

ئەو وای کردووە ئەو جوۆرە کەسانە ئەم فەلسەفە و

کولتوورە بەھی عەرەب دابین، ئەو ھەلەبە بوو که تیبی کەوتوون، ھەلەبە تیکە لکردنی ئابین و کولتوور و شارستانیەت (Zivilisation). ئابین دیاردەییکی کۆمەلایەتیییە و ناکری بە بەشیک لە کولتوور و کەلەپوور و شارستانیەت دابین. ئەو نەتەو پەرستە عەرەبانە زۆرە بیان بەرچەلەک عەرەب نین و کە کاتی خۆی لە سوریا دروشمی لە زابونیزم خواستراوی نەتەویی عەرەبیان ھەلگرتبوو، داوایان دەکرد که ئابینی ئیسلام بە بەشیکێ کەلەپووری عەرەب دابین، بۆ مەبەستیکی دیاریکراو پەیرەو و میتۆدە زانستیییە - میتۆووییە کە بیان پشتگوێ خستووە. نە ئابینی ئیسلام بە تەنیا ھەر ئابینی نەتەویی عەرەبە و نە ئابین بەشیکە لە شارستانیەت و تەمەدون. ئەگەر مەرۆف بەوردی لە پیکھاتە ئابینی ئیسلام بکۆلیتەو، ئەو راستییە بۆ دەردەکەوێ و بۆی روون دەبیتەو که جگە لە لایەنی تاییەت بە عەرەب، لایەن و رەگەزی تری نا عەرەبی تیدا دەبینی، بەتەواوەتی ئەو بۆچوونە و پرپارە نازانستیییە نامیتۆووییە کال دەکاتەو که لافی لێ داو گوایە ئیسلام تەنیا ھەر ئابینی عەرەبە. دوای ئەو ھستی نەتەویی پەری سەندو گەشە کرد، مەلا و خورتندەوار و بیرمەندان دەستیان کرد بە نووسین بە زمانی نەتەویی خۆیان (بۆ نمونە فیردەوسی فارسی... تاد) ئەو کولتوورە که جاران بە زمانی عەرەبی دەنووسراو گەیشتبوو لوتکە، دەستی بە پاشەکشێ کرد. ئەگەر ئەم فەیلەسووف و بیرمەندانە بە عەرەبی لە سەر دەمیکی دیاریکراوی حوکمرانی ئیسلامدا بە عەرەبی نووسیویان و عەرەب بوون، دەبوو ئەو کولتوور و فەلسەفەییە، بە زمانی عەرەبی بێ پسانەو و بەر دەوام لە ئاراداباییە و بەرەو پیشچوواییە، کەچی بە پێچەوانەو پاشەکشە کردنی بیرمەندە موسلمانە ناعەرەبەکان لە نووسین بە زمانی عەرەبی بە سەدان سال ئەو کولتوورە سێ کردو بەو مەرەبەیی برد که دوای سەر دەمی عەبباسی دوو چاری ھات، سەدەیی تاریکی و سپیوون و چەقین.

ھونەر و ئابین و زانست و فەلسەفە و سیاسەت بە ریکخراو و دامەزراو جوۆرە جوۆر و فرە رەنگییەکانیانەو چەندین دیاردە کۆمەلایەتی و فۆرم و روخساری جیاوازی ژبانی کۆمەلایەتی خەلک دەردەبرن. فرە رەنگی و بەھیزی کولتوور و شارستانی سەر دەمی عەبباسی ئەو

به شدارییه فره رهنگییهی نه تهوه و میلله ته جیاوازه کان که کراون به موسلمان دهر پریوه. دواى هیرشه کانی ئەسکه ندهر و بلاوبوونه وهی ههردوو ئایینی گهردوونی مهسیحی و ئیسلام، تا ماوهیه کی دور و درێژ هیچ دیاردهیه کی کۆمه لایه تی تایبه ته ندی نه ته وهیه کی دیاریکراویان به ته نیا دهر نه پریوه.

قوتابخانهی ئەسکه ندهریه (فیلۆن)

۱- ئەم قوتابخانهیه به ناوه ندی ریتیازی ئەفلاتونو نیزی نوێ داده نری. ده کرى بوتری ئەم قوتابخانهیه که ئەنجامیکی بلاوبوونه وهی فهلسه فهی یۆنانه له ولاتانی دهورو بهی دهریای ناوه راست، قوناغیکی ناوه راستی فهلسه فهی یۆنان و فهلسه فهی سه ده کانی ناوه راسته به ههرسیک به شی جووله که (مووسای مهیمون) و فهلسه فهی مهسیحی و فهلسه فهی ئیسلام. به ناوبانگترین فهیله سووفی ئەم قوتابخانهیه، ئەوه ندی پیوه ندی به فهلسه فهی ئیسلام و تیۆری به کرهنگییه وه ههیه، ئەفلۆتینه Plotin.

ئەسکه ندهریه که به فرمانی ئەسکه ندهری مه کدۆنیا دروست کراوه و ناوی ئەوی به زیندوویی هیشته ته وه له گه ل تیکرای میسر له سالی (۳۰ پيش زاین) که وتۆته ژیر دهست و دهسه لاتی حوکی ئیمپراتۆری رۆم، به لام ئەم دهسه لاته سیاسیه نهیتوانیوه ریکر بی له وهی که کولتوور و فهلسه فهی یۆنان له گه ل ئاین و بابه تی دهرویشی و ئەفسانه و داستانی رۆژهه لاتی و ئایینی جووله که تیکه ل و ئاویتیه یه کتری بن و ههرسیکیان سونتیه (پیکهاته) یه ک پیک بهین که به جوانترین شیوه له فهلسه فهی ئەفلۆتیندا رهنگریژ کراوه.

قوتابخانهی ئەسکه ندهریه به پیتی هه لومه رج و رهوشی سهردهمی خۆی، توانیویه تی بی به مه لبه ندیکی سه ره کی گه شه کردنی زانست و ئەندازه و بیرکاری و فهلسه فهی ئاویتیه بوو به ئاین و ئەفسانه له ناوچهی دهریای ناوه راست و رۆژهه لاتی نزیکدا. جگه له وهی پردی به به که وه به ستنه وهی جیهانی کولتووری ئەوسا (یۆنان) و جیهانی رۆژهه لات بووه. دواى ئەوهی قه یسه ر- ئیمپراتۆر جوستینیان سالی ۵۲۹ز ئەکادیی ئەفلاتوونی له شاری ئەتین داخست، ئەوه ندی تر قوتابخانهی ئەسکه ندهریه بایه خی پتر و گرنگتر بووه. له و

قوتابخانهیه دا ئاین و فهلسه فه و زانست به پیتی سهردهمی خۆی په رهیان سه ندووه. فیلۆنی جوو (۲۵ پيش زاین- ۴۰ دواى زاین) که به فیلۆنی ئەسکه ندهریه به ناوبانگه، هه ولئى داوه ساغی بکاته وه که پیوه ندییه کی دهستیواى له نیوان تهورات و فهلسه فهی یۆنانیدا ههیه (۳) هه ر ئەو هه ولئى داوه به هۆی لیکدانه وهی دهقه کانی تهورات ساغی بکاته وه که فهیله سووفه کانی یۆنان شاره زاییان له و کتیهی مووسا هه بووه.

وه نه بی ئەم هه لویستهی فیلۆن چاوه روان نه کراو بوو بی. به پیتی سه رچاوه کان، ئەوکاته ژماره ی ئەو جووله کانه ی له شاری ئەسکه ندهریه ی میسر ژیاون و رۆلی گرنگیان له ژبانی ئابووری و سیاسی و کولتووری و ئایینی و فهلسه فه دا هه بووه، پتر بوون له ژماره ی ئەو جووله کانه ی له شاری ئۆرشه لیمدا ژیاون. بلاوبوونه وهی به م جوهری جووله که بۆته مایه ی ئاویتیه بوونی فهلسه فه و ئاین. ئەم تیکه لاو بوونه بوو به بنه مایه ک که دواتر له لای چه ند فهیله سووفیکی ئیسلام وه ک بوعه لی سینا و فارابی و ئین روشدی ئەنده لووسی، هه ربه که به شیوه یه ک که له گه ل هه لومه رچی میژوویی و پروای سهردهمه که ی بگونجی، ته لاری فهلسه فه کیهان له سه ر دامه زران دووه.

۲- له شاری ئەسکه ندهریه، تهورات کراوه به زمانی یۆنانی. زانستی سروشت (فیزیک) و پزشکی تیدا یۆنانی په ره ی سه ندووه، جگه له وهی گه و ره ترین مۆزه خانه و کتیبخانه ی سهردهمی خۆی تیدا بووه. به پیتی سه رچاوه کان ئەم کتیبخانهیه تا هاتنی عه ره به موسلمانان بۆ میسر، سه رچاوه ی زانست و کولتوور و فهلسه فه بووه، له سهردهمی عومه ری کوری خه تاب خه لیفه ی دووه می ئیسلام له ناکا و ئاگر له و کتیبخانه نایابه به ربووه و هه رچی تیدا بووه سووتاوه. له کایه ی فهلسه فه دا: فیلۆن، ئەمۆینۆس، ئەفلۆتین، فۆرفۆریۆس Pophyrius به ناوبانگترینی رابه رانی ئەم قوتابخانهیه بوون.

فیلۆن وه ک فهیله سووفیکی جووله که له و باوه ره دا بوو که راستی Wahrheit له تهوراتدا هاتوه تهوراتیش ئاخفتنی ره به به سرووش بۆ مووسا هاتۆته خواری، به لام لاری له وه نه بووه که فهیله سووفه یۆنانییه کانیس به تایبه تی ئەفلاتوون، ئەریسته تالیس و ریواقییه کان Stoiker راستییان (۴) دۆزیوه ته وه و پیتی گه یشتوون.

فیلون هه‌وێی داوه به جوریک ناوه‌ڕۆکی سفره (نایه‌ته) کانی ته‌ورات لیک بداته‌وه که له‌گه‌ڵ فه‌لسه‌فه‌ی یونانیدا بێته‌وه. هه‌روه‌ها له‌و باوه‌ڕه‌دا‌بووه که سه‌ره‌رای ته‌ورات و فه‌لسه‌فه‌ی یونان، سه‌رچاوه‌ی سی‌یه‌می گه‌یشتنه‌ راستی جو‌ره‌ په‌رده‌ له‌سه‌ر لادانی‌که (که‌شف) یکه به‌هۆی به‌هه‌ری ره‌بی مووساوه له‌ناخی مرۆفدا وه‌ک خو‌ریه و جه‌زیه و دڵ خه‌به‌ردان ده‌که‌وتیته‌وه. هه‌ر له‌سه‌رده‌می ئەم فه‌یله‌سووفه‌وه، بابه‌تی کیشه‌ی نیتوان سرووش و ژیر که به‌عه‌ره‌بی به (وه‌حی و ئەقل) ناوده‌برێ خامه‌ی لاهووتی و فه‌یله‌سووفه‌کانی پیتوه خه‌ریک بوون. ئەگه‌ر راستی به‌هۆی سرووشه‌وه له‌په‌به‌وه بو مووسای په‌یامبه‌ری هاتبێ، ده‌بی پۆل و ده‌وری ژیر چی بێ و چی بو بێتیته‌وه و چۆن به‌خشینی ژیر به‌مرۆف لیک ده‌دریتته‌وه و پاساو پشت راست ده‌کریتته‌وه؟! کیشه‌یه‌کی تر کیشه‌ی یه‌که‌نگی و فره‌ په‌نگیه. ئەگه‌ر ره‌بی مووسا یه‌ک په‌نگ و یه‌کتایه‌ که به‌عه‌ره‌بی (وحدانیه‌) تی پیده‌گوتری چۆن جیهانی ماده‌ که فره‌ په‌نگه‌ لیک ده‌دریتته‌وه؟! ئایا ده‌کرێ جو‌ره‌ پیتوه‌ندییه‌کی راسته‌وخۆ له‌نیتوان ره‌بی یه‌که‌نگی گیانی و ژیری پروت و جیهانی فره‌ په‌نگی ماده‌ دا هه‌بیت؟! ئەم پیتوه‌ندییه‌ چۆنه؟ یان پیتوه‌ندییه‌که ناراسته‌وخۆیه؟! به‌پیتی سه‌رچاوه‌کان فیلون وه‌لامی ئەم په‌رسپاره‌ی به‌وه داوه‌ته‌وه که له‌نیتوان ره‌بی په‌روه‌رده‌گاری داهینه‌ر و جیهانی ماده‌ی فره‌په‌نگدا گه‌وه‌هه‌ریکی نیتوانیانه، وشه‌ی (5) Logos هه‌یه ئەم وشه‌یه که له‌ مه‌سیحیه‌تدا بووه به «په‌ری، فره‌شته و گیانی پاک» هه‌لگر و گه‌یه‌نه‌ری په‌یام و پیتوه‌ندی نیتوان هه‌ردوو لای پێ سپێرداوه. ئەو گه‌وه‌هه‌ره بوونه‌وه‌رانه که ده‌کرێ به (ئیدیئ Idee) ناو بێرین له‌ که‌ره‌سه‌ی ماده‌ و له‌شه‌وه دوورن ته‌نیا بوونه‌وه‌ری گیانین، فرمانی ره‌بی مووسا جیهانی ده‌که‌ن و په‌ له‌کاتی داهینانی جیهانی ماددیدا به‌کاری بردوون، یان وه‌ک فیلون وتویه‌تی «خواستی خو‌ی پێ جیهانی جێ کردوون» (6). ئەم لۆگۆسه (وشه‌ - ئیدییه) له‌لای په‌واقیه‌کان به‌ مه‌به‌ستیکی تر به‌کارهاتوه. ئەوان له‌و باوه‌ڕه‌دا بوون نه‌زم و قانون و په‌کیوتیکی له‌جیهاندا هه‌یه. به‌سایه‌ی ده‌سه‌لاتی ئەم لۆگۆس (ژیره‌وه) که کۆنترۆلی دنیای کردووه و ده‌کات ئەم نه‌زمه له‌ ئارا‌دایه. به‌لای فیلونه‌وه، که وه‌ک سه‌رچاوه‌کان

باسیان کردووه، په‌نگی بو په‌نگی پێژکردنی دوا په‌وخساری نایینی مه‌سیحی، خو‌ش کردووه، لۆگۆس - وشه، په‌یامبه‌ری نیتوان په‌ب و مرۆفه.

۳- له‌ فه‌لسه‌فه‌ی فیلوندا پشت ته‌ستور به ته‌ورات یه‌که‌نگی په‌ب (وه‌حدانیه‌ت) ده‌بینی. به‌لایه‌وه په‌ب به‌رانه‌ر به‌جیهانی ماده‌ی ترانسندینت و یه‌کتا په‌هه‌یه. له‌سه‌روو سروشته‌وه‌یه، مرۆف ناتوانی بلی ئەو چیه‌یه؟ ته‌نیا ده‌کرێ و ده‌توانی بوتری ئەو هه‌یه، ئەو بوونه‌وه‌ره، هه‌روه‌ها ناکری و له‌توانای مرۆفدا نییه هه‌یج جو‌ره خه‌سه‌له‌تیک (سیفه‌تیک) ی بداته پال له‌وه به‌ولاوه بلی ئەو له‌ چاکه و چاکه‌کاری باشتره، ئەو له‌ته‌واوه‌تیدا ته‌واوتره (کاملتره).. تاد.

ماده‌ و Materie داهینانی جیهانی بابه‌تیک تره له چوارچێوه‌ی جیهان‌دیدی فیلوندا قسه‌ی لیتوه کراوه. بو یه‌که‌م جار به‌شیتوه‌یه‌کی په‌کیوتیک له‌ته‌وراتدا باسی داهینانی جیهانی کراوه و په‌ب به‌ داهینه‌ر نیشان دراوه

«له‌سه‌ره‌تادا ئاسمان و زه‌وی داهیتاوه،

زه‌وی شیتاوه و به‌یار، تاریکی ده‌وری ئاوی دابوو

گیانی په‌ب به‌هیتمی به‌سه‌ر ئاوه‌وه ده‌بزوت
Schwebte

په‌ب فره‌مایشتی کردووه، رووناکی هه‌ب...

په‌ب رووناکی به‌ رۆژ ناو ناوه و تاریکی

به‌شه‌و ناوهرده‌وه... به‌م پتیه ئیتاوه

هاتوه و به‌دواییدا به‌یانی، ئەمه رۆژی یه‌که‌م
بووه» (7)

فیلون تیزوری داهینانی ته‌وراتی په‌سند کردووه، به‌لام له‌ ورده‌کارییه‌که‌یدا به‌جوریک تر لیک داوه‌ته‌وه. به‌لایه‌وه داهینانه‌که له‌هه‌یچه‌وه نه‌بووه، به‌لکو له‌ که‌ره‌سه‌یه‌کی کۆنه‌وه بووه. لۆگۆس ئەو ئامیرو ئاوازه بووه که ئەم فره‌مایشت و خواسته‌ی جیهانی کردووه. ماده‌ له‌خویدا بنه‌مای به‌دکارییه (شه‌په)، بگره‌هۆکاری ئەو به‌دکارییه‌یه که مرۆف تیی ده‌که‌وی و دووچاری ده‌بیت. له‌شیش گۆری گیانه. مرۆفی ژیر و دانا ئەو که‌سه‌یه که گیانی له‌ ئاسه‌واری له‌ش و ماده‌ پاک و دوور ده‌خاته‌وه و به‌ یارمه‌تی لۆگۆس له‌گه‌ڵ په‌بانییه‌تدا Gottheit ده‌بی به‌یه‌ک، به‌لام مرۆف پشت ته‌ستور به‌هیتز و توانای گیانی خو‌ی، ناتوانی ئەم کاره‌ی یه‌که‌بونه‌ بکات، به‌لکو به‌سایه‌ی به‌هه‌ریه‌کی په‌بانییه‌وه که له‌سه‌ر شیتوه‌ی

نه‌فەسپیکە و Pneuma پیتی دەبەخشری بە بەختەوه‌ری «له‌گەڵ رەبانییه‌تدا بە یه‌که‌بون» (۸) شاد دەبی. ئەمەیه ریتیگی دانایی و ژیری ناسمان. هه‌ویری ئەم جیهانیدیه فه‌لسەفییە فیلۆن ئاویکی زۆر و زەبەنده‌ ده‌کیشی. بۆ یه‌که‌م جار به‌شپۆه‌به‌کی ریک و پیک چەند بابەتیکی باس کردووه که له‌دوای خۆی، به‌تایبه‌تی له‌لای ئەفلۆتین و هه‌ردوو فه‌لسەفە ئیسلامی و مه‌سیحی سه‌ده‌کانی ناوه‌راستدا بوون به‌کیشە سهره‌کی فه‌لسەفه.

یه‌که‌م: کۆنی و نوێی ئەوکه‌ره‌سه‌یه‌ی جیهانی لێ داھینراوه.

دووه‌م: کیشە داھینانه‌کی بوون خۆی

سێیهم: خەسلەته‌کانی رەب که له ئیسلام و مه‌سیحییەتدا به (صفات الله) ناوبراون.

له‌کاتییدا له‌لای فیلۆن و فه‌یله‌سووفه‌کانی تر رەب به‌ بوونه‌وه‌ریکی به‌رز سهره‌و سهره‌ستی ترانسندینتی دانراوه، ئەمە جیاکردنه‌وه‌ی ئەو بوونه‌وه‌ره‌ پایه‌به‌رزیه‌ له هه‌موو له‌به‌که‌چوونیک له‌گەڵ مرۆفدا. که‌چی له‌کاتی باسکردنی خەسلەته‌کان، چەندین سیفەت و خەسلەتی پێ به‌خشره‌وه له خەسلەت و سیفەتی مرۆقی خۆین و گوشت به‌ه‌لاوه‌ نین و وشە زمانی ئاساییش بۆ قسه‌کردن له‌م خەسلەتانه‌ به‌کارهاتوون. ئەمە له‌ کۆششی پیکه‌وه‌ گونجاندنی ئەوه‌ی که پیکه‌وه‌ هه‌لناکه‌ن به‌ه‌لاوه‌ نییه.

چاره‌م: لۆگۆس، وشه، فریشته، که فه‌رمایشتی رەب جی‌به‌جی ده‌که‌ن، وه‌ک پرديک له‌نیوان رەب و داھینەرانیان و هه‌ردوولا به‌یه‌که‌وه‌ گرتیه‌ست ده‌که‌ن، به‌م پیتییه‌ رەب له‌ که‌ره‌سه‌ی ماده‌ (بوونی) داھیناوه، به‌لام به‌هیچ جوریک پێوه‌ندی راسته‌وخۆی به‌ ماده‌وه‌ نه‌کردووه و توخنی نه‌که‌وتووه... لۆگۆس، وشه، جیهانیکی گیانیان لێ پیکدیت، ئەو هه‌یزه‌ن و روخسار به‌بێ روخساران ده‌به‌خشن، به‌لام خۆیان ناگۆرین و گۆرانیان به‌سه‌ردا نایه‌ت (۹)!!

پینجه‌م: ئەمە گرینگترینی ئەو گانزنده‌یه‌یه که رووبه‌رووی فیلۆن ده‌کرتیه‌وه: ئەو کۆششی کردووه پشت ئەستور به‌ژیر، یه‌که‌رنگی بروای تاین ساغ بکاته‌وه، به‌لام ئەم یه‌که‌رنگییه‌ به‌پینچه‌وانه‌ی ئازادییه‌ که بنه‌مای سه‌ره‌کی ژیره و له‌گه‌ل‌یشیدا نایه‌ته‌وه! فره‌ رهنگییه‌ که بنه‌مای ئازادی و بنه‌ماکانی ژیر ساغ و پشت راست ده‌کاته‌وه.

ر‌ابه‌ری ئەفلاتونیزمی نوی

۱- ئەفلۆتین به‌ر‌ابه‌ری ریتیازی ئەفلاتونیزمی نوێی قوتابخانه‌ی ئەسکه‌نده‌رییه‌ ده‌ژمیردێ. قوتابی ئەمۆنیوس و مامۆستای فۆرفۆریۆس بووه. به‌ قسه‌ی فۆرفۆریۆس بێ، جگه‌ له‌وه‌ی شاره‌زای فه‌لسەفه‌ی یۆنان بووه، بۆ ئەوه‌ی راسته‌وخۆ له‌نزیکه‌وه‌ ئاگاداری جیهانیدیه‌ی فه‌لسەفه‌ی فارسه‌کان بێ له‌ هه‌ترشه‌دا به‌شداری کردووه که قه‌یسه‌ر- ئیمپراتۆر گوردییان کردووه‌یه‌ تیبیه‌ سه‌ر ولاتی ئێران. ئەفلۆتین له‌ژیانیدا په‌نج و چوار وتاری نووسیوه. دوا‌ی مردنی، قوتابییه‌که‌ی، فۆرفۆریۆس هه‌موویانی له‌شه‌ش به‌شدا کۆکردووه‌ته‌وه که هه‌ر به‌شه‌ی له‌ نۆ وتار پیک هاتووه‌ بۆیه‌ به‌ نۆنۆی (Enneaden) ئەفلۆتین ناوه‌برین. ئەفلۆتین به‌کۆتایی هاتن به‌قوناغیک و ده‌ست پیکردنی قوناغیکی تر داده‌نریت، قوناغی لاواز بوونی هزر و فه‌لسەفه‌ی یۆنان، تیکه‌ل‌بوونی تاین و فه‌لسەفه‌ و کال بوونه‌وه‌ی سنوور و مه‌رزى نێوان بییری فه‌لسەفه‌ و بروای تاین و بابەته‌کانی ئەفسانه‌ و داستان. ئەم ره‌وشه‌ به‌ته‌واوه‌تی سهره‌ستی راسته‌قینه‌ی رۆژه‌لات به‌رجه‌سته‌ ده‌کات. ئەفلۆتین جگه‌ له‌وه‌ی له‌به‌ره‌مه‌که‌یدا فه‌یله‌سووفیکی میتافیزیکیه‌ ریکا و په‌یره‌ویکی باس کردووه، ده‌کرێ به‌ پوخته‌ و گه‌وه‌ری سۆفیه‌تی (سۆفیزم) دا‌بنریت. ئەگه‌ر ته‌پوتۆزی میتافیزیکیه‌ی له‌و په‌یره‌وه‌وه‌ به‌ته‌کینرێ هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه‌ بنه‌مای سۆفیگه‌ریتی ئیسلام و مه‌سیحییەکان به‌ ناشرکرا روون ده‌بیته‌وه، ریتیگی گه‌رانه‌وه‌ی نه‌فس (گیان) بۆ لای بوونه‌وه‌ ترانسندینتییه‌که‌ که ئەفلۆتین قسه‌ی لێ کردووه. بایه‌خدان به‌ کاروباری تاین و ژیان سۆفیه‌تی و بنه‌ماکانی ئاکار و به‌هه‌ند گرتنی جیهانی سه‌ره‌هه‌ست و به‌رز له‌چاو جیهانی هه‌ل‌که‌وت و راسته‌قینه‌دا تاییه‌تمه‌ندی هزری فه‌لسەفه‌ی ئەفلۆتین دیار و ده‌ستنیشان ده‌که‌ن و ئەو ره‌وش و دۆخه‌ ده‌رده‌خات که ئەو سه‌رده‌مه‌ له‌ ئارادا‌بووه، سه‌رده‌میک زۆریه‌ی هه‌ره‌ زۆری بیرمه‌ندان خه‌می ژیانیکیان بووه‌ تیبیدا «گیان د‌نیا بێ و دل‌ ئارام پ‌یش ئەوه‌ی (۱۰) مرۆف بیر له‌ قه‌ناعه‌ت کردنی ژیره‌کی بکاته‌وه». لێره‌وه‌ رۆلی فه‌لسەفه‌ی ئەفلۆتین ده‌رده‌که‌وێ، کۆکردنه‌وه‌ی بیرو‌پراو بۆچوونی رۆم و فه‌لسەفه‌ و زانستی یۆنان و تاین و ئەفسانه‌ی

رۆژهللات و دارشتنيان له نيو دهفري رېتيازتيكي به كرهنگيدا له گهل رهوش و هه لومه رجي سهرده مي خويدا بگونجی و بيتهوه.

۲- نۆنۆبييه كان به رهه مي سهرده كي ئەفلۆتيني له رۆم نووسيوه تي و فۆرفۆريوس كۆي كردوه تهوه. له سهرده مي عه بهاسيه كاندا (عبدالمسيح ابن عبدالله بن ناعمه الحمصي) كردويه تي به عه ره بي، به لام له سه ره گر كه كي نووسيوه «اثولوجيا ارسطو طاليس» (۱۱) واته لاهووتي ئەريستۆتالس. ئەم هه له گه وه ريه زۆريه ي هه ره زۆري فهيله سووفه كانى ئيسلامى به هه له بردووه. بۆ نمونه كندى و فارابى نهك هه ره هستيان بهم هه له به نه كردووه، بگره فارابى له هه ولتيكي گرنگي فهلسه فه بييدا به ناوى «پي كه وه گونجاندى بيروپاي هه ردوو دانا...» ئەم به رهه مه ي به هى ئەريستۆتالس داناوه و له گه له بيروبوچوونى ئەفلۆتوون به راوردى كردووه بۆ ته وه ي ساغى بكاته وه كه جياوازيه كي به نه ره تي له نيوان ئەم دوو فهيله سووفه دا نيه، كه چى ته وي راست يى، فارابى لهم به رهه مه گرنگه فهلسه فه بييه دا كه به عه ره بي به «الجمع بين رايى الحكيمين...» ناسراوه ئەفلۆتوون و ئەفلۆتيني به يه كه وه به راورد كردووه. ده كرى ناوه رۆكى ئەم به رهه مه ي ئەفلۆتيني بهم جوړه بوخت بكرتته وه:

- نۆنۆبي يه كه م برتييه له قسه كردن له باره ي مرۆف و ئاكار.

- نۆنۆبي دووه م و ستيه م باسى جيهانى به رهه ست و به ره ي ره بيانى دهكات.

- نۆنۆبي چواره م: به گرنگترينى ئەم به رهه مه داده نرى. ده باره ي نه فسه.

خۆي كراوه به نۆ به شه وه:

۱ و ۲- ده باره ي گه وه هه ري نه فس.

۳ و ۴- ده باره ي پرسه كانى نه فس.

۵- ده باره ي پرسه كانى نه فس له په ي پى بردندا.

۶- ده باره ي هه ست و وه بيير هاتنه وه.

۷- ده باره ي نه مريى نه فس.

۸- ده باره ي هاتنه خواره وه ي نه فس بۆ نيۆ له ش.

۹- ئايا هه موو نه فسه كان تاكه نه فس تي ك پي ك ده هين؟ (۱۲)

له م به شه دا ئەفلۆتيني به تيرو ته سه لى باسى بزوتنه وه ي (گه شتى) نه فس دهكات، بزوتنه وه ي به ره وژير، تييدا

له يه كه وه ده ست پي ده كات و به مادده كۆتايى ديت. ئەمه لايه نى مي ستا فيزيكي نۆنۆبييه كان تۆمار دهكات. ئينجا بزوتنه وه گه شتى سه ره وژوور، ئەمه برتييه له گه ره انه وه ي نه فس و چوونه وه ي بۆ سه ره ئەو بنج و سه ره چا وه يه كه لي وه ي په يدا بووه، گه شته كه له جيهانى مادده وه ده ست پي ده كات به ره و جيهانى بنه ماي يه كه م. ئەمه ش لايه نى سو فيه تي ئەفلۆتينه (۱۳).

- نۆنۆبي پينجه م: ده باره ي ژيري ره بيانيه كه بنه ماي نه فسى هه مه كييه.

- نۆنۆبي شه شه م: ده باره ي بوونى هه ميشه يى يان جيهانى سه روو سروشت و يه كتايى چا كه كارييه.

تيورى له سه ره وه رزان

۱- ئەم تيورىيه به باهه تيكي سه ره كي فهلسه فه ي ئەفلۆتيني داده نريت. ئەو له م كايه يه دا وشه ي (Emanation) ي به كار هيتا وه به ران به ره به وشه ي ئەلمانى (Uberstromen) واته له سه ره وه رزا. له كورديدا ده وتري. «ئه گه ر جام پر بوو له سه ره وه ده رزي» بۆ به منيش ئەم وشه يه م به كار هيتا وه. له زمانى عه ره بييدا به ران به ره به و چه مكه ئەفلۆتيني وشه ي (فيض) به كار هاتوه.

پي وه ندى نيوان جيهانى سروشتى و دنياى سه روو سروشت چۆنه؟ چۆن فره ره نكي له يه كتا ويه ك ره نكي كه وتوه ته وه؟ چۆن جيهان كه تي كراى بوون و بوونه وه ران ده گريته وه له بوونى ره بيانيه وه په يدا بووه؟ مرۆف چى بكات بۆ ته وه ي جار تيكي تر بچيته وه سه ر بنجو بنه ما و بناوان؟

له سه ره تا دا له چوار چيه ي سروشتى مرۆفى رۆژه لاتييدا كه به زگماك و سروشت ئاسا روو له ئەفسانه و داستان و پرواى به سه رو سروشتى و ژيانى دواى مردن هه يه و هه ميشه پا به ندى ئەنديشه و خه ياله، ئەفلۆتيني كۆششى كردووه بوونى بوونه وه رتيكي گيانى سه روو سروشتى به به لگه ي يه كتايى.. يه كره نكي ساغ بكاته وه و پشت راستى بكاته وه كه ئەو بوونه وه ره ئەو به (ره ب ناوى بردووه) ترانسندينتته (۱۴)، له تواناى مرۆفدا نيه به هه سه ته كان و ريگا و ئامرازى ئاسايى په ي پى به ريت، ئەو بوونه وه ره له سه روو هه موو بوونى كي ماددى و هه لكه وتيكي ئەزمونيه وه يه، به مه ش پيى له سه ر بوونى

هه‌لکه‌وت و واقیعیکی گیانی داگرتوو. لیسه‌وه ده‌رده‌که‌وئ که بابه‌ته‌کانی مه‌نتیق و تیوژی زانین به‌پیتچه‌وانه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانه‌وه به‌تایبه‌تی ئەفلاتوون و ئەرستوتالس مه‌رحه‌کانی شیاو‌ه‌کی زانینیکی دیار و ده‌ست نیشان‌کراوه‌ رۆل و ده‌ورو سه‌نگیکی ئەوتۆی نه‌بووه، ئەوه‌ی به‌لایه‌وه چاره‌نووس‌ساز بووه، له‌ جیهان‌دیده‌ فه‌لسه‌فه‌یه‌که‌یدا، پیتوه‌ندی جیهانی ئیمه‌ی مادده‌ و به‌ر‌ه‌ست له‌گه‌ل جیهانی سه‌روو سروشتیه‌وه چۆنه! بابه‌تی مه‌نتیق، بۆ‌ئونه‌ پیتوه‌ندی نیوان بریار و حوکم دان و هه‌لکه‌وت و واقیعیته‌ بیرری لئ نه‌کراوه‌ته‌وه.

۲- جگه‌ له‌ بایه‌خی میژوویی ئەفلۆتین که نیشانه‌یه‌کی به‌رچاوی فه‌لسه‌فه‌ی به‌رحه‌سته‌کردوو، نیشانه‌ی به‌روونی و په‌وانی ده‌رپینی ئەوه‌یه‌ که مرۆف له‌ ره‌وش و هه‌لومه‌رجیکی دیار‌یکراودا بروای پیتیه‌تی.

ئەو بابه‌تانه‌ی ئەو له‌ چوارچێوه‌ی جیهان‌دیده‌ فه‌لسه‌فه‌یه‌که‌ی قسه‌ی لێوه‌ کردوون بنه‌مای ئایینی مه‌سیحی به‌گشتی و لاهووتی مه‌زه‌به‌ی کاتۆلیکی سه‌ده‌کانی ناوه‌راستیان لئ پیکهاتوو (۱۵). تیوژی له‌سه‌روه‌ رژانی فارابی و بوعلی سینا له‌ گونجاندنی جیهان‌دیدی میتافیزیکی ئەفلۆتین له‌گه‌ل هه‌لومه‌رج و ره‌وشی ئەو ژینگه‌ و ده‌ورو به‌ه‌ی به‌ ئایین ئیسلامی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست به‌ولاوه‌ نییه‌.

تیوژی له‌سه‌روه‌ه‌ رژان (فیص) ئەو لایه‌نه‌ میافیزیکیه‌یه‌ که جیهان‌دیدی لاهووتی مه‌سیحی له‌سه‌ر بنیاد نراوه‌ به‌تایبه‌تی که ئەم تیوژییه‌ له‌ سئ لایه‌ن، سئ ره‌گه‌ز پیکهاتوو: (یه‌کتا، ژیر nous، نه‌فس): ئەمانه‌ هه‌ر‌سیکیان بوون به‌: (ره‌ب و رۆله‌ و گیانی پاک) مه‌سیحی (۱۶).

بابه‌تی بوون و نابوون، به‌کتا و به‌کره‌نگی و فره‌ره‌نگی، چاکه‌کاری و به‌دکاری تانویۆی و فه‌لسه‌فه‌یه‌که‌یان پیکهاتوو هه‌یناوه‌ سه‌ره‌رای ئەوه‌ی به‌وپه‌ری توانای فه‌لسه‌فه‌یه‌ی سه‌رده‌می خوێ توانیویه‌تی به‌ هزری قوولی خوێ و بکات بنه‌ما سه‌ره‌کییه‌کانی بروای ئایینی و پیدایسته‌یه‌کانی بریار و حوکمی مه‌نتیق و ژیر پیکهاتوو بینه‌وه‌ و گونجاو و ته‌بابن. ده‌بی کامیان بنه‌ما بن و کامه‌یان لقه‌و له‌وی تره‌وه‌ که‌وتۆته‌وه‌ و په‌یدا‌بووه‌، به‌کره‌نگی، یان فره‌ره‌نگی، تاریکی، یان رووناکی،

چاکه‌کاری، یان به‌دکاری؟!

له‌سه‌رده‌می ئەفلاتوونه‌وه‌ گریمانه‌ی هه‌بوونی فره‌ره‌نگی بوون، جیهانی دیارده‌ و به‌ر‌ه‌ست له‌ به‌رانبه‌ریدا جیهانی بیرو ئایدیا له‌ فه‌لسه‌فه‌دا جیگای خوێ کردووته‌وه‌. له‌نیوان ئەم دوو جیهانه‌دا نه‌فسی مرۆف جیگای پئ دراوه‌. بابه‌تی ژبانی پینش ژبانی ئیستا و ژبانی دوا‌ی مردن و کات و میژوو، کۆن و هه‌تا هه‌تایی و نه‌مری و به‌سه‌رچوون و له‌ناوچوون بوون به‌و چه‌مکانه‌ی فه‌لسه‌فه‌ له‌جیهان‌دیدییه‌که‌یدا به‌کاری هه‌ینان. له‌ ئەسه‌که‌نده‌رییه‌ش که مه‌ل‌به‌ندیکی ئایینی رۆژه‌لات بووه، ئایینی جووله‌که‌ (موسایی) بلاو و ده‌سته‌کار بووه، ئایین و فه‌لسه‌فه‌ی یۆنان ئاوتیه‌ی به‌کتری بوون، ئەم ره‌وشه‌ فره‌ ره‌نگ و چر و خه‌ست و بگره‌ ئالۆزه‌ ئەو زه‌مینه‌یان خوێ کردوو که نه‌مامی هزری ئەفلۆتین تیبدا شین بووه و هاتووته‌به‌ر.

ئەفلۆتین له‌لای خوێه‌وه‌ بروای به‌و دوو ره‌نگیه‌ی بوون هه‌بووه‌ و دووپاتی کردووته‌وه‌ دوو جیهان هه‌یه‌ جیهانی سه‌روو سروشت و جیهانی مادده‌ و دیارده‌کان و هه‌ردووکیانی به‌رانبه‌ر به‌ به‌کتری داناوه‌.

جیهانی سه‌روو سروشت که ده‌کرئ به‌جیهانی به‌که‌م ناوبری، جیهانی به‌کتا و گیانی و ته‌واوته‌یه‌، سه‌رچاوه‌ی رووناکی و چاکه‌کارییه‌. ئەوی تریان به‌هه‌سته‌کان په‌ی پئ ده‌بردئ له‌ که‌ره‌سه‌ی مادده‌ و تاریکی و به‌دکاری و فره‌ ره‌نگی پیکهاتوو په‌بندی کات و میژوو، سه‌ره‌تا و کۆتایی هه‌یه‌ بوونه‌که‌شی سنوورداره‌. جیهانی به‌که‌م که جیهانی به‌کتاییه‌، سه‌رچاوه‌ی هه‌بوونی جیهانی دووه‌مه‌. به‌و پیتیه‌ سه‌رچاوه‌ی جیهانی مادده‌یه‌ که وه‌ک پژانی تیشک له‌خۆره‌وه‌، وه‌ک له‌سه‌ره‌وه‌ رژانی ده‌فریکی پر و تژی لێوه‌ی که‌وتووته‌وه‌، به‌بج ئەوه‌ی ئەم له‌سه‌ره‌وه‌ رژان و که‌وتنه‌وه‌ و په‌یدا‌بوونه‌ هه‌یج جوړه‌ لئ که‌م‌بوونه‌وه‌ و که‌م‌کردن و تۆزیه‌کی تیدابیت. پیتوه‌ندی جیهانی فره‌ ره‌نگی له‌گه‌ل یه‌کتا-په‌ب- یه‌ک ره‌نگ وه‌ک پیتوه‌ندی خوړ و تیشک پژاندنه‌که‌یه‌تی. بۆ شوڤه‌ کردنی ئەم پرۆسه‌یه‌ ئەفلۆتین دوو ریگای باس کردوو:

یه‌که‌م: ریگای سه‌ره‌وژیر.

دووه‌م: ریگای سه‌ره‌و ژوور.

ئەفلۆتین هه‌ولئ داوه‌ پشت بکاته‌ جیهانی مادده‌ی به‌ر‌ه‌ست و ئەزمون: بۆ ئەوه‌ی ئەوپه‌ری له‌توانادا هه‌ب

سهرنجی یه کتای ره بانی بدریت، ئه و به کتایه ی ئه و په پری چاکه کاری ره هایه و ئه م چالاکییه ده بیته مایه ی ئه و هی مروث له هیچی و بی بایه خی Nichtigkeit جیهانی ماده و تاریکی دلنیابیت. له پرتگای سهره و ژیر، که لایه نی میتافیزیکی جیهان دیدی فلسفه ی ئه فلوتین لیکدی ده داته و چون جیهانی ماده ی به ره هست په یدا بووه.

ئه فلوتین له و باوه رده ا بووه که ره ب یه کتا و یه کپه نکه، ناکری به هیچ جوړه بوچوونیک وینابکریت، له و دیوی هم مو که ره سه دژ به یه که کانه Gegensatzه یه که مینه، نه مره و هه تا هه تاییه، سهره تای نییه له و دیوکات و میژووه ده یه، به لام ره ب به خواست (تیراده) جیهانی دانه هیتاوه، چونکه ئه م چالاکییه پیشیانه جوړه گورانییک پشت راست و ساغ ده کاته و یه کتا له مه و به دهر و دووره، به لکو ئه م په یدا بوونه جوړه لیکه و تنه و به له سهره و ره ژان بووه. گه وه هری ئه و په پری به رز که یه کتایه و ئه و په پری ته و اووه، به هوی کاملی و ته و اووه تی گه و هره که یه و وه ک خور و رورژ تیشکی لیوه ده پرتی، به م تیشک پرتانه نه توژی هه یه و نه که م ده کات بگره که مالی و ته و اووه تیبه که ی ساغ ده بیته و به. چون که ده فر پر بوو، به بی توژی کردن له سهره و به ده پرتی و چون خور تیشک ده پرتینی، ئه و ها ئه ویش لیوه ده پرتی، لیوه ی (۱۷) ده پرتی Stromt uber. ره ب که سهرنجی ته و اووه تی خوی ده دات ژیری لی ده که ویتته و به، ئه م لی که و تنه و ده یه نه پیوه ندی به خواسته و هه یه و نه توژی لیکراوه و له گه وه هر و یه که رهنگی و ئه و په پری چاکه کاریبه که ی که م نه بووه ته و به.

ژیر (Geist, nous) که به پله یه کی زمتر له یه کتا دیت و جیاوژی کات له نیوانیانا نییه، ئه م ژیرو گیانه، ژیری و گیانی ره ب نییه، به لکو به هوی له سهره و به ره ژانه و به (فیض) که و تووه ته و به پله ی دووه می هه یه. ئه م ژیره له نمونه و ئایدیایکانی ئه فلوتون ده چی. ژیری سهرنجی یه کتا ده دات و سهرنجی خوی ده دات و نه فسی جیهانی لی ده که ویتته و به Weltseele ئه م نه فسه جیهانی نه فس له جیهانی ماده و که ره سه و هه یولا جیا ده کاته و به، قوناغیکه له نیوان هه ردوو کیاندا. جیهانی ماده که له جیهانی سهره و خویه و به که و تووه ته و به، دنیای ناته و اوویه و ئه و په پری له ره بی یه کتا و یه که رهنگ و ئه و په پری

چاکه کاریبه و به دووره، ناوهند و مه لبه ندی تاریکی و به دکاریبه.

ئه فلوتین هه ولیداوه به پرتگایه ک که به ژیر و مه نتیقی سهرده می خوی که و تنه و به فره رهنگی له یه کتایی لیکیدا ته و به بی ئه و هی گورانی خواست و توژی لی کران گریمانه بکات. ئه گهر دوور که و تنه و به له یه کتا و جیهانی سهره و سروشت که و تنه ناو ماده و به، و تاریکی و دوور که و تنه و به له سهرچاوه ی رووناکی و تیشک و چاکه کاری بی، ئه و به دکاری و جهر و نادادیبه که له جیهانی به ره هست و ماده و ده هه یه لیک ده دریتته و به روون ده بیته و به. ئه گهر جیهانی ماده دوور که و تنه و به بی له جیهانی گیان، ماده تاریکی و ژیر رووناکی بیت و چاکه کاری رووناکی بی و به دکاری تاریکی و دوور که و تنه و به له سهرچاوه ی رووناکی و تیشک که و به بیت، ئه و ده کری به دکاری به دنا و کردنی چاکه کاری دابنریت. ئه مه ش واده گه یه نی که چاکه کاری له خویدا بوونه و به دکاری نابوونه و ناکردنی چاکه کاریبه.

ئه گهر به دکاری ئه م ناکردنه و دوور کردنه و به بی که له چاکه کاری. ئایا ئه مه شرورقه کردنی به دکاریبه، یان پاساودان و ره واکردنیه تی و به بیانوو و هه نجه تی هزی بوونه که ی وه ک راستیبه ک به بی ئه و هی ئوباله که ی بخریتته ئه ستوی هیچ لایه ن و که سیک پاسا و ده دری و ره و ده کریت؟! لیره و به پرتگای سهره و ژور ده ست پیده کات. ئه گهر ئه م ماده و تاریکی و به دکاریبه ره و ش و کارتیکی سروشت بی و هیچ لایه ن و رژیتم و سیستم و پیکهاته یه ک ئوباله که ی نه گرتته ئه ستو، ئه و به له تاکه که س و نه فسه که ی به و لاه لایه نیکی تر نابینری که ئه رکی ئه م لابرده ی تاریکی و دوور که و تنه و به و به دکاریبه ی پی بسپردری. پرتگا و ئه رکی گه رانه و به بو سهر بناوان و سهرچاوه که لیوه ی پرژاوه و هه لقولاوه و که و تووه ته و به.

پرتگای دووم به هه مان پرتگادا سهرده که و لی که پله کانی په یدا بوونی بوونی جیهانی به ره هستی به ره هسته کردووه. پاک کردنه و به نه فس و ده روون، دوور که و تنه و به له ورووژینه ره کانی هه ست و تاره زوو بو ئه و هی نه فس بتوانی و تاماده بی پله به پله به رزیته و به و بگه ریتته و به باوه شی جیهانی یه که م و له گه ل یه که م سهرچاوه ی بوونی خویدا ئوویتته بیته و به و یه ک بگری.

نه گهر بهوردی سهرنجی نهو رپیازه میتافیزیکیه -
سوفییه تیهی نهفلوتین بدریت، چهند خالیک ساغ و
پشت راست ده بیتهوه:

یه گهم: یه که یه کی یه ک رهنگ و یه کتا هه یه هه موو
بوونیک، هه موو شتیکی لی ده که ویتتهوه. نه م
لیکه وتنه وه یه ی بوون و بوونه وهرانه له یه کتا و یه ک
رهنگه وه تایبه تمندی له سهره وه رژان و پژانی هه یه. وه ک
چون ناو له سهرچاوه هه لده قولی و تیشک له سهرچاوه ی
تیشکه وه ده که ویتتهوه له م لیکه وتنه وه (فیض) ناسایه
سهرچاوه که، یه کتایه ک به بی گوران وه ک خوی
ده مینیتتهوه.

دووه م: هه موو جوړه توژییه ک و گورانی خواست له
سهرچاوه ی په یدا بوونی بوون و ناو بندی پژانه که به دوور
گیراوه.

سپیهم: به دکاری که به وه لیکن دراوه ته وه
دوور که وتنه وه یه له سهرچاوه ی چاکه کاری و په یوه ست
بوونه به مادده وه، نه وه دوور که وتنه وه له و مادده یه و
پاک کردنه وه یه نه فس ده ستته یه ری نزیک بوونه وه
له سهرچاوه و چاکه کاری ده بیت.

چوارم: دوو رهنگی نه فس و لهش به جوانترین شیواز
له م رپیازه دا ساغ و پشت راست کراوه ته وه و پیتی له سهر
داگیر کراوه.

پینجه م: له ریگای سهره و ژووردا که نه فس
ده یگریته بهر، جیاوازی و پیکه وه هه لده کردنی زانینی
ژیره کی و په یرو و دیدی سوفییه تی ده خاته لاوه و جوړه
پیکه وه هاتنه وه یه کیان پاساوه ده اته وه: زانین نه و کاته
ده ستته بهر ده بی که جوړه له یه ک چونیک هه بیت (۱۸)،
نه گهر نه فس بیه وی چاکه کار بیت ده بی ده ستته برداری
سروشتی تاکیه تی و تاکر هوی بی و ره ب بناسی به وه ی
له و بچی و خوی لی نزیک بکاته وه.

شه شهم: به لای نه فلوتینه وه مادده به ران بهر به فورم
داده نریت و به که ره سه یه کی دیاری نه کراوی خت و خال
نه داوی بی فورم داده نری. نه قهواره ی هه یه و نه روخسار
و بی چندیتی و بی چونیه تیهه. بویه ده کری مادده جوړه
بوونه وهریکی سهره خه نه بی.

هه و ته م: به پیتی خالی شه شهم، سروشت خوی جوړه
نه زم و ریک و پیک و سیستمیکی گیانی ژیره کی
به رجه سته ده کات و ده رده بری (۱۹). نه م نه زم و ریک و

پیکیه خوی سروشت نییه، بگره له سهره و سروشته وه یه.
هه شته م: کوشش کردن بوزانینی شت له باره ی
سروشته وه ده بی نیاز و مه به ستیکی هه بی بریتی بی
له وه ی به رزبونه وه و تیهه راندنی سنوره کانی سروشت
به ره و سهره و خوش بکات.

نویهم: نه فلوتین باسی کات و کونی و هه تا هه تایه
(نه زله ی و نه به دی) ده کات. کات پیونه ندی به جیهانی
گوران و له ناو چونه وه هه یه جیهانی که سهره تا ی
هه بی، ده بی کوتاییشی هه بی، نه م پرۆسه یه ش پابه ندی
کاته و له چوارچیتوه ی نه زمی میژووییدا ناچیتته ده ره وه
دووه میان تایه ته به جیهانی ره ب و یه کتا و یه کره نگ.
تیبیدا جوړه - ژیان - یک به سهره برده ری دووره له جوولان
و بزوتنه وه و گوران، چونکه نه م دیار دانه که موکوری
بوونه وهره که ساغ و پشت راست ده که نه وه. لیته دا نه
سهره تا و نه کوتایه هه یه. به رده وامی و نه پسانه وه
تانویوی نه م جیهانه پیک ده هین.

ده یهم: دوور خستنه وه ی توژی له چالاکه ره ب و
لیکن دانه وه ی به دکاری به وه ی دوور که وتنه وه یه
له سهرچاوه ی رووناکه، تایبه تمندی دیارده ی کومه لگا و
ژیانیک ده رده خات که کویله و به ندایه تی تیبیدا
دیارده یه کی ناسایه بووه. به که م زانینی ژیانیه جیهانی
سروش و به ره هه ست و هاندانی نه فس بوشت کردنه نه م
ژیان و دنیا یه و گه رانه وه ب سهرچاوه، لادانی نوبالی له
نه ستوی هکاری راسته قینه ی به دکاری و جهور و
نادادیه روه ری و پاساودانی رهوشی هه لکه وه، هه ر
نه بی، ره و اکردنی نه و رهوشه یه که له نازادی کویله
به ولاره نییه. نه م نه و که ره سه و بابته یه که بنه مای
تایینی مه سیحی به گشتی و لاهوتی کاتولیکی لی بنیاد
نراوه.

سهرچاوه و په راویز:

1- Russell, Bertrand., Philosophie des
Abend Landes. Europa verlag Munchen
2000. S.239. 243ff.

۲- کرم، یوسف، الفلسفة اليونانية. لجنة التأليف والترجمة
والنشر. السلسلة الفلسفية طبعة خامسة القاهرة، ۱۹۶۶
ص ۲۳۴ و فی اماکن اخرى.

3- Hirschberger, Johannes., Geschichte

der Philosophie Bd.I. Komet. koln. 1980. S.297.

4- Storig, Hans Joachim., Kleine Weltgeschichte der Philosophie. Stuttgart. 1961. S.229.

5- Copleston, F.C., Geschichte der Philosophie im Mittelater. Munchen. 1976. S.123.ff.

6- Storig, Hans Joachim., Ebenda. S.230.

٧- تهورات. بهزمانی نهلمانی. سفری (ناپهتی) پهیدابوون:

پهکهم و دووهم

-Die Bible. R. Brockhaus verlag Wuppertal. q. Auflage 2003. Genesis. 1-2.

8- Hischberger, Johannes., Ebenda. S.299.

9- Rod, Wolfgang., Der Weg der Philosophie. Bd.I. Altertum, Mittelalter, Renaissance. Munchen 1994. S.231.

١٠- زکریا، دکتور فؤاد، مدرسة الاسکندرية في الفلسفة و العلم مع ترجمة التساعية الرابعة لافلوطين. الاسکندرية ٢٠٠٤ ص١٧ وفي اماکن مختلفة.

١١- بدوي، عبدالرحمن، افلوطين عند العرب، الكويت، ١٩٧٧ الطبعة الثالثة ص٤ فما بعد.

١٢- د. فؤاد زکریا نهم بهشهی چوارهمی کردووه به عهدهبی و تویتزیننهویهکی ریک و پیکی لهگه لدا بلاو کردووه تهوه. پروانه پهراویزی ژماره: (١٠).

١٣- الحمد، محمد عبدالحمید، الافلوطينية المحدثه و التوحيد الاسماعيلي. الرقة (سوريا) ٢٠٠٣ ص٣٣ وفي اماکن أخرى.

14- Rod, Wolfgang., Ebenda. S.239. ff.

15- Russell, Bertrand., Ebenda. S.303.

16- Russell, Bertrand., Ebenda. S.306.

17- Storig, Hans Joachim., Ebenda. S.232.

١٨- زکریا، دکتور فؤاد، المصدر السابق، ص٤٤ فما بعد وفي اماکن مختلفة.

19- Rod, Wolfgang. Ebenda. S.246ff.